

- ⁴¹ Там само. С. 68.
⁴² Там само. С. 68–70.
⁴³ Там само. С. 70–71.
⁴⁴ Там само. С. 71–72.
⁴⁵ Там само. С. 72–73.
⁴⁶ Там само. С. 73.
⁴⁷ Там само.
⁴⁸ Там само.
⁴⁹ Там само. С. 74.
⁵⁰ Там само. С. 74–75.
⁵¹ Там само. С. 73.
⁵² Там само. С. 75–77.
⁵³ Там само. С. 80–81.

Valeriy Stepankov. The Image of Pyliavtsi Battle of 1648 in the Scientific Works of M. Kostomarov and M. Hrushevskiy. The article is the attempt to outline the legacy of the two greatest historians in the study of one of the largest battles of the Ukrainian army in the period of national revolution of 1648–1676. Their views on the reasons for the resumption of hostilities in September 1648, the plans of the Ukrainian and Polish command and measures to implement them, the course of the fighting on September 21st–23rd, the factors of Ukrainian victory and its historical significance are clarified. Comparative analysis of conceptual approaches allowed to identify common and distinctive features, as well as to clarify their role and place in the historiography of the problem.

Key words: M. Kostomarov, M. Hrushevskiy, B. Khmelnytskyi, Pyliavtsi battle, army, Ukrainians, Poles, Tatars, escape.

Отримано: 29.06.2018 р.

УДК 930(477)(092)

Володимир Верстюк

ФОРМУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД НАУКОВОГО ПОШУКУ М. КОСТОМАРОВА

Володимир Верстюк. Формування методологічних засад наукового пошуку М. Костомарова. У статті на основі аналізу праць М. Костомарова, джерел особового походження – мемуарів (спогадів) та щоденників, епістолярію зроблено спробу простежити формування методологічних засад наукової творчості Миколи Івановича, а саме: методіку роботи з джерелами; формування понятійного апарату та наукової термінології. З'ясовано, що під час навчання в Харківському університеті М. Костомаров зазнав потужного впливу з боку романтиків (Л. Боровиковського, П. Гулака-Артемівського, О. Корсуна, А. Метлинського, І. Срезневського та ін.). Як наслідок, для нього цінність мали недостовірні історичні факти, а

сам «дух» епохи, народний погляд на події, народна психологія. Крім того, вчений переважно приділяв увагу висвітленню громадських рухів, повстань, революційних періодів в історії.

Доведено, що дослідницький інструментарій та канони історіописання М. Костомарова мали наступну специфіку – техніка складання монографій, художня обробка та групування фактографічного матеріалу, зосередження уваги на просторово-часовому колориті, звернення до творчої уяви та інтуїції; що його погляди на історію та історичний процес не були закріплені, вони змінювалися, але вчений залишився на засадах романтизму.

Ключові слова: М. Костомаров, етнографія, дослідницький інструментарій, історіографія доби Романтизму, понятійний апарат, наукова термінологія, етнопсихологія.

Владимир Верстюк. Формирование методологических основ научного поиска Н. Костомарова. В статье на основе анализа трудов Н. Костомарова, источников личного происхождения – мемуаров (воспоминаний) и дневников, эпистолярный сделана попытка проследить формирование методологических основ научного творчества Н. Костомарова, а именно: методика работы с источниками, формирование научной терминологии. Установлено, что во время учебы в Харьковском университете Н. Костомаров попал под сильное влияние романтиков (Л. Боровиковского, П. Гулака-Артемевского, А. Корсуна, А. Метлинского, И. Срезневского и др.). Как следствие, для него ценность имели не достоверные исторические факты, а сам «дух» эпохи, народный взгляд на события, народная психология. Кроме того, ученый в основном уделял внимание освещению общественных движений, восстаний, революционных периодов в истории.

Доказано, что исследовательский инструментальный и каноны написания истории Н. Костомарова имели следующую специфику – техника складывания монографии, художественная обработка и группирование фактографического материала, сосредоточение внимания на пространственно-временном колорите, обращение к творческому воображению и интуиции; что его взгляды на историю и исторический процесс не были постоянными, они изменялись, но ученый оставался на принципах романтизма.

Ключевые слова: Н. Костомаров, этнография, исследовательский инструментальный, историография эпохи Романтизма, научная терминология, етнопсихология.

Актуальність порушеної у статті проблеми визначається зростанням інтересу українського суспільства до праць попередніх генерацій вітчизняних істориків, що є не лише даниною їх пам'яті, а й об'єктивною потребою часу, яка диктує необхідність нового прочитання і неупередженої оцінки їхньої творчої спадщини. Тому біографічний фактор в історіографії є одним з пріоритетних напрямів досліджень, що сприяє, з одного боку, персоніфікації розвитку історичної думки, а з іншого – реконструкції особистості історика в контексті епохи, окресленню його внеску в примноження наукових знань. У зв'язку з цим поглибленого

вивчення потребує науковий доробок М. Костомарова (1817–1885), а саме його історичні та суспільно-політичні погляди, тобто та основа, на якій вибудовуються методологічні засади наукового пошуку дослідника.

Окремі аспекти цієї проблеми висвітлювалися у працях В. Антоновича¹, Т. Гончар², М. Грушевського³, Я. Козачка⁴, М. Марченка⁵, Ю. Пінчука⁶, О. Реєнта⁷, С. Стельмаха⁸, О. Удода⁹, О. Яся¹⁰ та інших авторів. Разом з тим, продовжує залишатися низка питань (ставлення М. Костомарова до джерел, дослідницький інструментарій, понятійний апарат та термінологія вченого, історіософія), які вимагають свого переосмислення та уточнення.

Микола Іванович, навчаючись в Харківському університеті, зазнав потужного впливу з боку романтиків (Л. Боровиковського, П. Гулака-Артемівського, О. Корсуна, А. Метлинського, І. Срезневського та ін.)¹¹. З цього приводу в «Автобіографії» писав наступне: «Я прочитав Сахарова, іноземні книги про народну поезію, котрі тільки міг дістати, прочитав дисертацію О. Бодянського про слов'янські пісні. «Малоросійські пісні» М. Максимовича я вивчив напам'ять»¹². Крім того, в студентські роки ознайомився зі збірниками усної словесності інших учених, зокрема зі збіркою П. Лукашевича «Малоросійські та червоноруські народні думи та пісні» (1836 р.), принагідно назвавши пісні з неї «великим скарбом», та «Запорізькою старовиною» І. Срезневського (1833–1838 рр.)¹³.

На думку І. Неупокоевої, під час харківського періоду М. Костомаров долучився до так званого народного чи фольклорно-етнографічного романтизму, який сформувався на основі німецької класичної філософії (Г. Гегеля, Й. Гердера, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга) і був тісно пов'язаний з ідеями українського національно-культурного відродження¹⁴. Він отримав таку назву завдяки своїй спрямованості до історії народу, національної традиції, місцевого колориту, «народного духу»¹⁵. В. Антонович взагалі вважав Миколу Івановича одним із засновників історико-етнографічної школи¹⁶, а О. Шапіро називав його «видатним представником етнографічного історизму»¹⁷. Варто нагадати, що друга магістерська дисертація М. Костомарова була присвячена дослідженню фольклору¹⁸. У її вступній частині автор обґрунтував зацікавлення історією народів, посилаючись на приклад «безсмертного Гердера»¹⁹. Німецький філософ стверджував, що кожен народ має своє самобутнє внутрішнє життя, яке відображене в народному побуті, історії, фольклорі, які між собою тісно пов'язані²⁰. Станом на 1843 р. дисертант повністю дотримувався даної концепції.

Забігаючи наперед, зазначимо, що і в другій половині 60-х рр. XIX ст. М. Костомаров вважав, що історія та етнографія були двома складовими історичної науки про народ. Цим концептам, що заклали основи його світогляду, залишався вірним усе життя. Говорячи про історію та етнографію як дві науки, котрі повинні розвиватися у взаємозв'язку, дослідник зазначав, що саме збирання матеріалу, його відокремлення і обробка мають в обох науках сувору аналогію²¹. «Збирання етнографічних відомостей те ж, що збирання актів і літописів для історика; і там, і тут, тільки в збиранні ще немає науки; одна до неї дорога і там, і тут. Той ще не етнограф, хто підмітив і описав які-небудь ознаки існуючого народного побуту, як рівно той ще не історик, хто відкрив і вказав що-небудь, що

існувало чи робилося в минулому»²². На його думку, історик і етнограф повинні мати за мету вивчити насамперед духовну частину народного життя, відтворити «історичні факти з живими подробицями їхньої обстановки»²³.

Романтизм М. Костомарова мав ще одну прикметну рису: він зазнав впливу норм християнської моралі. Дослідник добре знав Біблію, історію християнства, церковні обряди православних, римо-католиків, греко-католиків; його товариш І. Палімпсестов навіть приписував йому наступний вислів: «Історик має бути і богословом-філософом»²⁴. Учений стверджував, що зрозуміти духовний світ людини без релігії неможливо, його особливо цікавила естетична складова обрядів, яка наклала відбиток на «дух народу», формувала почуття самотності кожного етносу²⁵. Особливо релігійний чинник помітний при розгляді «Книги буття українського народу»²⁶. На думку М. Грушевського, в цій праці в найвідвертішій формі висловлено суспільно-політичні погляди Миколи Івановича; закріплено право України на «воскресіння»²⁷.

Релігійність дослідника межувала з певним містицизмом та окультизмом²⁸. Це чітко простежується при детальному аналізі наступних його праць: «Слов'янська міфологія» (1847 р.)²⁹, «Могильні віщування» (1858 р.)³⁰, «Нарис домашнього життя та звичаїв великоросійського народу в XVI–XVII ст» (1860 р.)³¹, «З могильних переказів. Легенда про кровозмішувача» (1860 р.)³², «Литовська народна поезія» (1867 р.)³³ та ін. Навіть у четвертому виданні монографії «Богдан Хмельницький» (1884 р.) історик писав, що гетьман напередодні Переяславської ради (лютий 1649 р.) «декілька раз ходив радитися до чаклунів»³⁴; а перед Батозькою битвою (травень 1652 р.) «голос з ущелини над Бугом віщував нищівну поразку польському війську»³⁵.

М. Костомаров, як і всі історики-романтики, приділяв особливу увагу тим історичним епохам, в які потенціал народу та його дух виявлялися повною мірою³⁶. Одним з таких періодів в історії України, на його глибоке переконання, були часи гетьманування Б. Хмельницького³⁷; в історії Росії – «Смутний час» початку XVII ст.³⁸, селянська війна 1670–1671 рр. під проводом С. Разіна³⁹; в історії Польщі – повстання 1794 р. під керівництвом Т. Костюшка⁴⁰. Національно-визвольні змагання українського народу за гетьманату Б. Хмельницького він називав «героїчним віком, періодом лицарства, доблесті, поезії»⁴¹, а гетьмана – «про роком, який перебував на належному ступені історичного прозріння»⁴².

Історик у своїх працях намагався передати «народний дух» конкретного історичного періоду. Для цього, як правило, використовував два способи: перший – представлення загального через індивідуальне (наприклад, особиста ворожнеча Б. Хмельницького з чигиринським підстаростою Д. Чаплинським на сторінках монографії «Богдан Хмельницький» показана як конфлікт шляхетського та козацького станів⁴³); другий – протистояння колективного героя (народу) з індивідом (наприклад, з гетьманами І. Брюховецьким, П. Дорошенком, І. Мазепою). Влучна характеристика другого способу подана у статті М. Костомарова «Про козацтво», відповідь «Віленському Віснику» (1860 р.): «Ось в історії з'являються люди, що перебувають за поняттями вище свого народу, люди, які, напевно, щиро бажають добра своїм співвітчизникам, люди, які обіцяють їм у

майбутньому достаток, свободу, силу – люди, котрі готові віддати життя для служіння своєму народу – і цей народ топче їх, звинувачує в егоїзмі, вважає їх своїми ворогами, віддячує їм злом за добро, зневагою за повагу, загибеллю за бажання врятувати. Вникніть глибше, і ви зрозумієте, що маса не так неправа як здається: маса відразу відчуває та розуміє, що ці некликані благодійники готують їй те, що вона не хоче, і що для неї згодом буде злом»⁴⁴.

Для більшості робіт (як наукового, так і публіцистичного характеру) М. Костомарова також характерні яскраві порівняння, епітети, охудожнення історичних фактів. На цих особливостях його творчості слушно акцентував увагу Д. Дорошенко: «Костомаров почував потребу в живих образах. Він не міг обмежитися сухим історичним фактом, йому хотілося наглядно показати цей факт, уявити його в живій обстановці. В ньому викликало справжній ентузіазм талановите малювання старовини або історичних типів у мистецтві»⁴⁵. Щодо «живої обстановки», то М. Костомаров перед написанням своїх праць намагався особисто відвідати історичні місця, провести топографічні замальовки. Це в першу чергу стосується робіт, присвячених гетьманату Б. Хмельницького (історик побував під Берестечком, у Білій Церкві, Корсуні, Переяславі, Суботові, Чигирині). Інформація про це є в його «Автобіографії»⁴⁶, наукових розвідках⁴⁷ та спогадах сучасників⁴⁸. Так, український літературознавець та критик В. Горленко в листі до Миколи Івановича від 27 жовтня 1884 р. згадував про «наш день, проведений у Переяславі»⁴⁹.

Лише після осмислення тієї чи іншої історичної епохи, «внутрішнього занурення в неї» історик-романтик починав вибудовувати сюжети своїх монографій⁵⁰. З цього приводу В. Антонович зазначив: «... Микола Іванович не міг братися за будь-які сюжети, і якщо ми згадаємо його численні історичні роботи, то побачимо, що вибір сюжету для нього складав особливе завдання, далеко не легке. Він брав переважно сюжети, сповнені високого драматизму, в яких народний дух виявляється в усій повноті свого розвитку, або особистості, біографії яких були настільки типові та сповнені рельєфних рис, що історик міг відтворити їх у всій життєвій повноті»⁵¹. Його думку поділяв і М. Драгоманов⁵².

Сам М. Костомаров у рецензії 1858 р. на твори П. Куліша досить точно сформулював та виклав свої вимоги до історичного роману: «Усе творіння мусить бути проникнуте головною ідеєю; єдність дії має з'єднувати окремі явища; фарби й тіні повинні бути накладені у властивому між собою співвідношенні, усе має носити образ послідовності та завершеності, усе має бути оживлене духом того споглядання, яке згладжує штучність та сліди роботи, і представляє цілу працю немовби витвір натхнення та раптової творчості»⁵³. У перших двох виданнях монографії, присвяченої Б. Хмельницькому (1857 р., 1859 р.), він у контексті викладених вимог яскраво і колоритно описав становище тогочасного південно-східного прикордоння, походження та повсякденний побут козацтва, його устрій, морально-етичні й психологічні риси тощо. Причому навіть замальовки побуту, звичаїв, внутрішньої організації козаків, здебільшого статичні в працях інших істориків, виглядають не як спеціальні відступи, а як своєрідні стиснуті пружини, що мають у потрібний момент прискорити історичну дію⁵⁴.

На нашу думку, вимоги М. Костомарова як до історичного роману, так і до наукової продукції були однаковими; він і в науці, і в публіцистиці, і в літературі в першу чергу орієнтувався на читача. Не випадково ще М. Максимович стверджував, що вченому вдалося «надати історії привабливості роману»⁵⁵; а критик С. Окрейц в рецензії на третє видання монографії «Богдан Хмельницький» (1870 р.) взагалі зазначив, що вона є «виданням літературного ринку»⁵⁶.

Перебіг подій в М. Костомарова, як правило, відбувається в чітко окресленому часі і просторі. При цьому часто використовував ретроспективний метод, любив проводити паралелі та порівняння⁵⁷. Наприклад, витоки «козаччини» (як української, так і російської) він шукав в часах «удільщини XII і XIII ст»; вважав, що цей соціальний стан був дуже схожий на давні київські дружини, життя яких базувалося на демократичних засадах⁵⁸.

Архітектоніка (поділ твору на структурні одиниці, його змістовне наповнення) наукових та публіцистичних праць М. Костомарова в першу чергу визначалася естетичними канонами⁵⁹. Свою техніку викладу вчений охарактеризував, як «складання» монографій з певних джерел⁶⁰. Вона хоча й не виключала критику джерел, але істотно звужувала її можливості, оскільки на перший план висувалася функція групування матеріалу за певним принципом (хронологічним, тематичним або комбінованим). Відтак історик зазвичай обмежувався стислими згадками про достовірність того чи іншого джерела, але не проводив систематичного аналізу джерельної бази своїх монографічних студій⁶¹.

Його творча лабораторія майже повністю закрыта від стороннього ока. У листі до М. Максимовича від 2 серпня 1859 р. стосовно другого видання монографії «Богдан Хмельницький» учений написав: «Критика джерел залишилася у мене в портфелі, бо я не хотів видавати критичних досліджень»⁶². М. Костомаров ідеалізував джерела, вважав, що в них міститься достовірна інформація⁶³. Разом з тим усвідомлював відносність категорії «абсолютна правда»: «З точки зору історичної ми не визнаємо абсолютної правди. Для кожного у свій вік була своя правда і неправда, в один і той же час для одного то було правдою, що для іншого неправдою, якщо тільки один і інший щиро трималися переконань, котрі керували їхньою думкою та серцем»⁶⁴. До кінця 50-х років XIX ст. М. Костомаров при написанні робіт в основному використовував наративні (літописи, хроніки, мемуари, щоденники) та етнографічні (збірки народних пісень, оповідань, легенд, які, як правило, супроводжувалися коментарями) джерела, праці своїх колег. Він не мав безпосереднього доступу до архівосховищ. Це можна пояснити його ув'язненням в Петропавлівській фортеці (1847 р.) та засланням до м. Саратова (червень 1848 – квітень 1859 рр.).

Ситуація змінилася докорінним чином з кінця 50-х – з початку 60-х рр. XIX ст., оскільки історик отримав змогу вільно працювати в архівах як закордонних, так і Російської імперії. Крім того, в 1860 р. він став членом Санкт-Петербурзької Археографічної комісії при Міністерстві народної освіти; за його редакцією було опубліковано 12 з 15 томів «Актів Південної та Західної Росії» (2258 документів на 4663 сторінках)⁶⁵. Дослідник також входив до складу інших вітчизняних та закордонних наукових установ, закладів, товариств (Історичне то-

вариство Нестора-Літописця, Південно-слов'янська Академія тощо); з 1884 р. був почесним членом Київського університету⁶⁶. За свою титанічну працю (за підрахунками І. Крип'якевича у науково-пошуковій та видавничій діяльності М. Костомаров використав матеріали 65 вітчизняних і зарубіжних архівів і бібліотек) був удостоєний золотих медалей Петербурзької Академії наук (1861 р., 1872 р.), ордена Станіслава I ступеня й інших нагород⁶⁷.

На нашу думку, археографічна діяльність кардинальним чином не вплинула на методологію наукових пошуків ученого, він і надалі дотримувався романтичних канонів. Так, історик почав писати свої праці в основному на підставі актового матеріалу (на цьому акцентували увагу ще М. Драгоманов⁶⁸, Д. Багалій⁶⁹, О. Гермайзе⁷⁰), але це не змінило його методології дослідження та наукових інтересів – «народний дух», архетипи та ментальні особливості націй та етнічних груп, народні повстання, революційні потрясіння, біографії видатних історичних постатей та ін. З цього приводу Д. Багалій слушно зауважив: «В етнографії він і надалі знаходив немов коректив до історичних джерел, що малювали йому переважно зовнішню історію, а він висловлював думку, що головне в історії – це зрозуміння психології минулого; від індивідуальної психології він як історик-народник переходив до народної, колективної»⁷¹.

Можна із впевненістю сказати, що М. Костомаров був знайомий із працями засновників позитивізму (О. Конта, Д. Мілля, Г. Спенсера)⁷², але вони не мали визначального впливу на методологію його досліджень*. На підтвердження цього можна навести наступні факти: по-перше, в історика немає окремих робіт, присвячених соціально-економічній проблематиці; по-друге, він не сповідував «культу факту»; по-третє, для його праць характерна заплутана система посилань, часто відсутні бібліографічні описи; по-четверте, репродуктивний виклад матеріалу, відсутні чіткі висновки та узагальнення. З приводу останнього факту (відсутності чітких висновків та узагальнень), то на ньому акцентував увагу ще М. Грушевський: «Синтетика взагалі не була найсильнішою стороною його писань, в них переважав характер описовий, свою аргументацію великий історик рідко збирав у виразні, докладно сформульовані тези в своїх наукових працях: вони звертались не так до розуму, як до почуття та уяви читача. Тим часом в своїх статтях публіцистичних і полемічних він часто відчував потребу дати точну формулу своїх поглядів в тім чи іншій питанню: ясну і виразну, де не було б нічого недоговореного, ніяких зайвих слів і деталей, які могли б відтягнути увагу і притемнити головне в контрверсії»⁷³. Думку Михайла Сергійовича повністю поділяли С. Томашівський та М. Кордуба⁷⁴.

На окрему увагу заслуговують поняття, категорії і терміни, які використовував М. Костомаров для розкриття основних ідей своїх творів, інтерпретації головних факторів історичного процесу, а також для пояснення й оцінки окремих

* Виключення становить монографія «Руїна. Історична монографія 1663–1687. Гетьманування Брюховецького, Многогрішного і Самойловича», опублікована в журналі «Вісник Європи» протягом 1879–1880 рр. У цій праці набагато менше художніх описів, автор спробував об'єктивно проаналізувати історичні події зазначеного періоду. Ще В. Антонович відзначав «критицизм» автора «Руїни...» (Антонович В. Б. Н. И. Костомаров как историк // Киевская старина. 1885. Т.12. № 5. С. XXVI–XXXIV).

історичних фактів, подій і явищ. Вони сформувалися внаслідок поєднання наступних чинників: інтелектуальних впливів французьких раціоналістів XVIII ст. на становлення поглядів молодого історика; фольклорно-етнографічного романтизму (як теоретичної, так і практичної складових); норм християнської моралі; соціального походження вченого.

Дослідник дуже часто використовував терміни «аристократія» та «аристократизм». Перший – переважно в межах антитези аристократія – народні маси; другий – для опису деструктивних процесів в історії Речі Посполитої, для позначення шляхетської всездозволеності. В економічному аспекті вчений вбачав прояв шляхетської свободи у тому, що магнати і шляхта не були обтяжені жодними державними повинностями. Кожний власник маєтку був повноправним господарем, якому належала вся повнота влади. Він міг не тільки засновувати маєтки, утримувати військо, але й, якщо у нього вистачало сил, навіть вести війну проти сусіда⁷⁵. А над своїми підданими, як зазначає історик, магнат або шляхтич мав абсолютне «право життя та смерті і міг розпоряджатися ними з усією жорстокістю східного деспота»⁷⁶.

Широкого вжитку набув термін «бунт», переважно в контексті боротьби двох начал – самодержавного і федеративного. Одна із перших монографій М. Костомарова, до речі, має назву «Бунт Степана Разіна» (1858 р.). Головна ідея праці – побудова республіканського суспільства на прикладі козацтва з його демократичними початками, до яких прагнули повсталі. Самостійне наукове значення мають вступні розділи монографії про історію і розвиток козацтва, зокрема на українських землях⁷⁷.

Термін «Гетьманщина» в працях історика найчастіше зустрічається у взаємозв'язку з історією козацької вольниці, народних виступів XVI–XVIII ст. проти національного, релігійного та кріпосницького гніту. В якості синоніма використовувався і термін «автономне політичне тіло», що відображав окремішність, право на самобутній розвиток українського народу⁷⁸. Тут чітко простежується схильність М. Костомарова до «органічного» трактування історії. Цю особливість його творчої манери помітили ще на початку 1860-х рр. рецензенти, зокрема А. Григор'єв при аналізі монографії «Північноруські народоправства за часів удільно-вічового устрою. Новгород-Псков-В'ятка»⁷⁹.

М. Костомаров часто використовував термін «козацтво», який в його трактуванні уособлював традиції вічової вольниці, що протистояли єдинодержавному началу. Він не поділяв думки А. Скальковського, який проводив паралелі між козаками та яничарами Османської імперії, мамелюками Єгипту⁸⁰. На його глибоке переконання, козацтво мало місцеве коріння, було захисником православної віри та українського народу⁸¹. Також дослідник простежив процес виникнення і розвитку ядра вільного козацтва – Запорозької Січі, основу якої складав «народний елемент», докладно висвітлив історію цього феномена, увів до наукового вжитку термін «християнська козацька республіка»⁸².

Слід зазначити, що у своїх працях, присвячених історії України XV–XVIII ст., М. Костомаров розглядав козацтво у двох часових фазах: первісній, коли цей стан репрезентував сутнісні устремління народного духу (захист від національного та

релігійного поневолення), та заключній, в яку він став руйнівним елементом. З цієї перспективи остання фаза протиставляється першій. Правда, історик навіть приблизно не уточнив їхню хронологічну локалізацію⁸³.

Війну українського народу на чолі з гетьманом Б. Хмельницьким учений визначав як «козацьку революцію», в якій особливе місце належало релігійному фактору⁸⁴. Дослідник розумів, що за масштабом та значенням події середини XVII ст. не вписувалися у рамки звичайного козацько-селянського повстання. Прагнув бути об'єктивним у висвітленні історичних подій «Хмельниччини», в оцінці діяльності гетьмана. Характеризуючи його особу, намагався уникнути і нестримних похвал, які допускали на його адресу у своїх працях Д. Бантиш-Каменський та М. Маркевич, і безмежного негативізму, який виявив щодо провідника повсталого народу П. Куліш⁸⁵.

Вирізняється оригінальністю термін «народоправство», який з цензурних причин учений застосовував у своїх працях замість терміна «республіка» для позначення, інтерпретації та оцінки особливостей соціально-політичної орієнтації північноруських земель (Новгород, Псков, В'ятка) в XI–XV ст. Учений розглядав народоправство як найважливіше явище руської історії та одну з провідних тенденцій історичного процесу – розвитку самодіяльності народних мас, зокрема в період удільно-вічового укладу. Вбачав елементи народоправства в пізніших соціальних утвореннях: в організації козацтва, в общинному дореформеному селі тощо⁸⁶.

Варто згадати термін «земля», який використовувався для позначення політичної одиниці давньоруського устрою. Він дуже часто застосовувався при написанні статті «Північноруське народоправство» (1863 р.). Ця праця, на думку В. Антоновича, поклала початок дослідженню минулого за крайовим, обласним принципом⁸⁷. Сам Володимир Боніфатійович, починаючи з 1880 р., систематично пропонував своїм учням теми з історії якоїсь із земель Давньої Русі. На сторінках «Університетського вісника» було відкрито спеціальний відділ, де публікувалися студентські наукові праці. Тут побачили світ перші наукові розвідки М. Грушевського, М. Дашкевича, О. Левицького, М. Довнар-Запольського, В. Іконникова, В. Ляскоронського⁸⁸.

Становлять також інтерес такі категорії, терміни і поняття з наукової спадщини та в інтерпретації М. Костомарова, як «гайдамаки», «гайдамачина», «уділ», «унія», «слов'янофільство», «західництво», «громадянська самостійність», «начала незалежності», «руїна» й багато інших. Щодо останнього терміна, то за визначенням ученого, «Руїною називається в історії малоросійського краю доба смут, що потрясли цей край у другій половині XVII ст. – переважно з розділенням Гетьманщини на два гетьманства по двох сторонах дніпровського узбережжя. Цей період можна вважати з другої половини 1663 р. по липень 1687 р., в керування трьох затверджених московською владою один за другим гетьманів: Брюховецького, Многогрішного і Самойловича; до обрання, замість останнього, в гетьмани Мазепи»⁸⁹. Дослідник стверджував, що назва «Руїна» не вигадана, «вона залишилась у народних спогадах, особливо стосовно Правобережної України, котра буквально була перетворена на руїну <...>, цілковиту пустелю»⁹⁰. Часто для харак-

теристики цього періоду в історії України М. Костомаров ще використовував термін «політичні бурі»⁹¹.

Варто окремо наголосити на терміні «нація», який вчений застосовував у своїх працях, причому одним із перших в українській історіографії, щодо народу України⁹². Його запровадження, поряд із більш поширеним «народ» стосовно української історичної спільності людей, підкреслювало окремішність українців як етносу, з власними особливостями історичного, економічного й культурного розвитку на певній території, від інших народностей, що мало велике значення у сенсі ствердження національної ідентичності⁹³.

Творча манера М. Костомарова (поєднання етнографічної, мовної, літературної, археографічної, антикварної та публіцистичної практик; охудожнення історичних фактів; прагнення занурити читача в ту чи іншу епоху) багато в чому нагадує творчість деяких західноєвропейських істориків, передусім студії французького вченого О. Тьєррі. На це звернули увагу ще В. Антонович, М. Грушевський, О. Пипін, В. Семевський⁹⁴.

Однак, творчість Миколи Івановича має і свої самобутні риси. По-перше, для дослідника цінність мали не достовірні історичні деталі й події, а самий «дух» епохи, народний погляд на події, народна психологія. По-друге, вчений переважно приділяв увагу висвітленню громадських рухів, повстань, революційних періодів в історії. По-третє, дослідницький інструментарій та канони історіописання М. Костомарова мали наступну специфіку – техніка складання монографій, художня обробка та групування фактографічного матеріалу, зосередження на просторово-часовому колориті, звернення до творчої уяви та інтуїції. По-четверте, його погляди на історію та історичний процес не були закостенілими; вони змінювалися, але вчений залишився на засадах романтизму.

Примітки:

¹ Антонович В. Б. Н. И. Костомаров как историк // Киевская Старина. 1885. № 5. С. 26–34.

² Гончар О. Образ Миколи Костомарова в сучасному українському історіописанні // Академічні й доакадемічні образи української історіографії : Колективна монографія / Відп. ред. та керівник авт. колективу О. А. Удод. К. : НАН України. Інститут історії України, 2012. С. 573–617; Її ж. Сучасне костомарознавство : основні тенденції розвитку // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В. А. Смолій, відп. ред. О. А. Удод. К. : НАН України. Ін-т історії України, 2016. Вип. 26. С. 71–82.

³ Грушевський М. Костомаров і новітня історія України. В сорокові роковини // Український історик. 1984. № 1–4 (81–84). Рік XXI. С. 148–170; Його ж. Українська історіографія і Микола Костомаров : (пам'яті М. Костомарова в двадцять п'яті роковини його смерті, помер 7.IV.1885) // Літературно-науковий вісник. Т. 50. № 5. С. 209–225.

⁴ Козачок Я. В. Українська ідея : з вузької стежки на широку дорогу (художня і науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова) : Монографія. К. : НАУ, 2004. 352 с.

⁵ Марченко М. І. Українська історіографія (з давніх часів до середини ХІХ ст.). К. : Видавництво Київського університету, 1959. 258 с.

⁶ Пинчук Ю. А. Исторические взгляды Н. И. Костомарова (Критический очерк). К. : Наукова думка, 1984. 191 с.; Його ж. Историчні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації. К., 2009. 306 с.; Його ж. Микола Іванович Костомаров. К. : Наукова думка, 1992. 232 с.

⁷ Реєнт О. Исторична наука : її витоки та формування (ХІХ – початок ХХ ст.) // Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. Ю. А. Пинчук. К. : НАН України. Інститут України, 2005. Вип. 16 : Михайло Максимович і українська історична наука (Матеріали круглого столу, проведеного в Інституті історії України НАН України 10 листопада 2004 р. з нагоди 200-річчя від дня народження М. О. Максимовича). С. 12–21.

⁸ Стельмах С. П. Становлення професорської корпорації в Харківському університеті на початку ХІХ ст. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. К. : Видавничий центр «Київський університет», 2000. Вип. 47: Історія. С. 59–63.

⁹ Удод О. Дидактика історії як предмет наукових зацікавлень М. І. Костомарова // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В. А. Смолій, відп. ред. О. А. Удод. К. : НАН України. Ін-т історії України, 2008. Вип. 18. С. 100–108.

¹⁰ Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок ХІХ – 80-ті роки ХХ ст.) : Монографія : У 2 ч. / За ред В. А. Смолія. К. : НАН України. Ін-т історії України, 2014. Ч. 1. 587 с.

¹¹ Кравченко В. В. Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина ХVІІІ – середина ХІХ ст.). Х. : Основа, 1996. С. 247.

¹² Костомаров Н. И. Автобиография // Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист.-биограф. очерк В. А. Замлинского; Примеч. И. Л. Бутича. К. : Изд-во при Киевском университете, 1989. С. 446–447.

¹³ Там же. С. 447.

¹⁴ Шамрай А. До початків романтизму // Україна. 1929. № 10–11. С. 32.

¹⁵ Сініціна А. Историко-філософські ідеї українського романтизму (Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров) : Монографія. Львів, 2002. С. 52.

¹⁶ Антонович В. Программа преподавания на кафедре Русской истории [автограф, 1870/71]. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Ф. 1. Спр. № 8086. Арк. 1.

¹⁷ Марголис Ю. Д. Из материалов о А. Л. Шапиро // Памяти Ю. Д. Марголиса : Письма, документы, научные работы, воспоминания / Сост. Н. О. Серебрякова, Т. Н. Жуковская. СПб. : Издательство «Серебряный век», 2000. С. 510.

¹⁸ Костомаров Н. Об историческом значении русской народной поэзии. Х. : Тип. Харьковского университета, 1843. 214 с.

¹⁹ Там же.

²⁰ Гердер И. Г. О народных песнях // Избранные сочинения. М.; Л. : Гослитиздат [Ленингр. отд-ние], 1959. С. 72.

²¹ Яценко М. Питання реалізму і позитивний герой в українській літера-

турно-естетичній думці першої половини XIX ст. К. : Наукова думка, 1979. С. 266.

²² Костомаров Н. И. Об отношении русской истории к географии и этнографии // Исторические монографии и исследования : В 12 т. / Изд. Д. Кожанчикова. СПб. : Тип. Императорской Академии наук, 1867. Т. III. С. 359.

²³ Там же.

²⁴ Палимпсестов И. У. Из воспоминаний о Н. И. Костомарове // Русское обозрение. 1895. Т. 43. № 7. С. 156.

²⁵ Ващенко В. В. Лекції з історії української історичної науки другої половини XIX – початку XX століття / М. І. Костомаров, В. Б. Антонович, М. С. Грушевський / Навч. посібник. Дніпропетровськ : ДДІ, 1998. С. 49.

²⁶ Костомаров М. Книги битія українського народу // Київ. 1991. № 10. С. 3–8.

²⁷ Грушевський М. В сімдесяті роковини Кирило-методіївської справи // Український історик. 1984. № 1–4. С. 222.

²⁸ Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох... Ч. 1. С. 221.

²⁹ Костомаров Н. Славянская мифология // Етнографічні писання Костомарова [Зібрані заходом академічної комісії української історіографії за ред. М. Грушевського]. К. : ДВУ, 1930. С. 203–240.

³⁰ Его же. Могильные предания. 1. Детская могила. 2. Плач на могиле // Современник. 1858. Т. 67. Кн. 2. С. 223–240.

³¹ Его же. Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI–XVII ст. СПб. : Тип. Карла Вульфа, 1860. 214 с.

³² Его же. Из могильных преданий. Легенда о кровосмесителе // Современник. 1860. Т. 80. Кн. 3. С. 209–228.

³³ Его же. Литовская народная поэзия // Костомаров Н. И. Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования : В 21 т., 8 кн. СПб. : Тип. М. Стасюлевича, 1903. Кн. 1. Т. 3. С. 699–715.

³⁴ Его же. Исторические монографии и исследования : В 17 т. / Ред. и сост. С. Угловский и др. М. : Изд-во «Чарли», 1994. Т. 2 : Богдан Хмельницкий : Материалы и исследования. С. 295–296.

³⁵ Там же. С. 567.

³⁶ Пінчук Ю. «...Як говорить, почуває, думає, живе народна маса» // Пінчук Ю. Вибрані студії з костомарознавства. К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2012. С. 50.

³⁷ Костомаров Н. Богдан Хмельницкий и возвращение Южной Руси к России // Отечественные записки. 1857. Т. 110. Кн. 1. С. 200–290; Кн. 2. С. 515–575; Т. 111. Кн. 3. С. 207–264; Кн. 4. С. 529–574; Т. 112. Кн. 5. С. 323–376; Кн. 6. С. 377–424; Т. 113. Кн. 7. С. 1–50; Кн. 8. С. 315–358; Его же. Богдан Хмельницкий. 2-е изд., доп. СПб. : Изд-во книгопродавца Д. Кожанчикова, 1859. Т. 1. 459 с.; Его же. Исторические монографии и исследования : В 12 т. СПб., 1870. Т. 9 : Богдан Хмельницкий / 3-е изд., доп. и испр. Т. 1. 220 с.; Т. 10 : Богдан Хмельницкий. Т. 2. 433 с.; Т. 11 : Богдан Хмельницкий. Т. 3. 363 с.; Его же. Исторические монографии и исследования : В 17 т. / Ред. и сост. С. Угловский и др. М. : Изд-во «Чарли», 1994.

Т. 2 : Богдан Хмельницький : Материалы и исследования. 768 с.

³⁸ Его же. Исторические монографии и исследования : В 17 т. / Ред. и сост. С. Угловский и др. М. : Изд-во «Чарли», 1994. Т. 1 : Смутное время Московского государства в начале XVII столетия. 1604–1613. 800 с.

³⁹ Его же. Исторические монографии и исследования : В 17 т. / Ред. и сост. С. Угловский и др. М. : Изд-во «Чарли», 1994. Т. 4 : Бунт Стеньки Разина. С. 330–440.

⁴⁰ Его же. Костюшко и революция 1794 года // Вестник Европы. 1870. Т. 1. Кн. 1. С. 5–65; Кн. 2. С. 544–572; Т. 2. Кн. 3. С. 137–195.

⁴¹ Его же. Рец. на изд. : Южнорусские летописи, открытые и изданные Н. Белозерским. К., 1856. Т. 1 // Отечественные записки. 1857. Т. 110. Кн. 2. С. 114.

⁴² Его же. Князь Владимир Мономах и казак Богдан Хмельницький // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова [Зібрані заходом академічної комісії української історіографії / За ред. М. Грушевського]. К. : ДВУ, 1928. С. 153.

⁴³ Его же. Исторические монографии и исследования : В 17 т. / Ред. и сост. С. Угловский и др. М. : Изд-во «Чарли», 1994. Т. 2 : Богдан Хмельницький : Материалы и исследования. С. 168–169.

⁴⁴ Его же. О козачестве, ответ «Виленскому Вестнику», 1860 г. // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова [Зібрані заходом академічної комісії української історіографії / За ред. М. Грушевського]. К. : ДВУ, 1928. С. 62.

⁴⁵ Дорошенко Д. Микола Іванович Костомаров : Його громадська й літературно-наукова діяльність. К., 1920. С. 88.

⁴⁶ Костомаров Н. И. Автобиография // Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист.-биограф. очерк В. А. Замлинского; Примеч. И. Л. Бутича. К. : Изд-во при Киевском университете, 1989. С. 425–651.

⁴⁷ Его же. Поездка в Белую Церковь // Киевская старина. 1882. № 5. С. 241–256; Его же. Поездка в Переяслав // Исторический вестник. 1885. № 12. С. 489–508.

⁴⁸ Горленко В. Две поездки с Н. И. Костомаровым // Киевская старина. 1886. № 1. С. 111–123; Недоборовский З. Мои воспоминания [про Н. И. Костомарова, Т. Г. Шевченка] // Киевская старина. 1893. № 2. С. 189–208.

⁴⁹ Горленко В. П. Костомарову Н. И. Письмо 27 октября 1884 г. из с. Ярошовки. Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Ф. XXII Костомаров Николай Иванович. Спр. № 109. Арк. 3 (зв.).

⁵⁰ Ясь О. В. Історія як сюжет. Представлення образу Богдана Хмельницького в однойменній монографії М. І. Костомарова // Український історичний журнал. 2007. № 2. С. 92.

⁵¹ Антонович В. Б. Н. И. Костомаров как историк // Киевская старина. 1885. № 5. С. 29.

⁵² Драгоманов М. Микола Іванович Костомарів : житєписний очерк. Львів : Друкарня НТШ, 1901. С. 24.

⁵³ Костомаров Н. И. [Рецензия] Чорна рад, хроника 1663 года П. Кулиша. СПб., 1857. Проповеди на малороссийском языке протоирея Гречулевича. Издание второе, исправленное, П. Кулиша. СПб., 1857 // Современник. 1858. Т. 67. Кн. 1. С. 2.

⁵⁴ Ясь О. В. Історія як сюжет. Представлення образу Богдана Хмельницького... С. 92.

⁵⁵ Максимович М. А. Письма о Богдане Хмельницком: Письмо второе // Максимович М. А. Собр. соч. : В 3 т. К., 1876. Т. 1. С. 399.

⁵⁶ Окр-ц [Окрейц] С. С. Отживающие русские Вальтер-Скотты. Рец. на кн : Костомаров Н. Богдан Хмельницкий / 3-е изд. СПб, 1870 // Дело. 1870. № 6. С. 40.

⁵⁷ Пінчук Ю., Кіян О. Микола Костомаров і Володимир Антонович : єдність ідей та відмінність методології // Історичний журнал. 2006. № 1. С. 47.

⁵⁸ Костомаров М. Дві руські народності / Переклав О. Кониський; передм. Д. Дорошенка. Київ-Лейпциг, [1923]. С. 44–45.

⁵⁹ Ясь О. З методики і термінології історичного дослідження поняття «архітектоніка», «структура» та «техніка викладу» // Історичний журнал. 2004. № 1–2. С. 79.

⁶⁰ Костомаров Н. И. Руина. Историческая монография 1663–1687. Гетманства Брюховецкого, Многогрешного и Самойловича // Вестник Европы. 1879. Т. 2. Кн. 4. С. 610.

⁶¹ Сондерс Д. Микола Костомаров і творення української етнічної ідентичності // Київська старовина. 2001. № 5. С. 27; Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок ХІХ – 80-ті роки ХХ ст.) : Монографія : У 2 ч. / за ред. В. А. Смолія. К. : НАН України. Ін-т історії України, 2014. Ч. 1. С. 219.

⁶² Данилов В. Материалы для библиографии Н. И. Костомарова : Письма Н. И. Костомарова к М. А. Максимовичу; II Н. И. Костомаров и «Киевская старина» // Україна. 1907. Т. 4. № 2/3. С. 232.

⁶³ Полевой П. Н. Историк-идеалист // Исторический вестник. 1891. № 2. С. 507.

⁶⁴ Костомаров Н. Ответ г. Падалице // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова [Зібрані заходом академічної комісії української історіографії / За ред. М. Грушевського]. К. : ДВУ, 1928. С. 68–69.

⁶⁵ Мицик Ю. А. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини ХVІІ століття. Дніпропетровськ : ВПОП «Дніпро», 1996. С. 35–36.

⁶⁶ Замлинский В. А. Археографическая деятельность Н. И. Костомарова // Николай Иванович Костомаров и его творческое наследие. Сборник тезисов и докладов научной конференции, посвященной 175-летию со дня рождения Н. И. Костомарова (21–22 мая 1992 г., Воронеж-Острогожск). Воронеж, 1992. С. 20–22.

⁶⁷ Крип'якевич І. Археографічні праці Миколи Костомарова // ЗНТШ. Львів, 1918. Т. 126/127. С. 105–140.

⁶⁸ Драгоманов М. Уваги впорядчика [до статті С-а «Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя»] // Громада. Українська збірка / Впорядкована М. Драгомановим. Женева, 1879. № 4. С. 97–98.

⁶⁹ Багалій Д. І. Вибрані праці : У 6 т. Т. 2 : Джерелознавство та історіографія історії України / НАН України. Ін-т укр. історіографії та джерел. ім. М. С. Грушевського (Харк. філ), ХГП «НУА», Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, НАН України.

Нац. б-ка ім. В. І. Вернадського; Упорядкув., вступ. ст., комент. В. В. Кравченко; Редкол. : В. В. Кравченко (головн. ред.) та ін. Х. : Золоті сторінки, 2001. С. 224.

⁷⁰ Гермайзе О. Ювілей української науки. Сорок років діяльності акад. М. С. Грушевського // Життя і революція. 1926. № 10. С. 94.

⁷¹ Багалій Д. І. Вибрані праці : У 6 т. – Т. 2 : Джерелознавство та історіографія історії України... С. 225.

⁷² Микола Іванович Костомаров (1817–1885). Матеріали до бібліографії. Упорядники О. Т. Гончар, Г. В. Пасеченко / Відп. ред. Ю. А. Пінчук; вступ. ст. Ю. А. Пінчука. Запоріжжя-Чернігів : Сіверянська думка, 2002. С. 17; Шкуринов П. С. Позитивизм в России XIX века. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. С. 310.

⁷³ Грушевський М. З публіцистичних писань Костомарова // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова [Зібрані заходом академічної комісії української історіографії / За ред. М. Грушевського]. К. : ДВУ, 1928. С. V.

⁷⁴ Ясь О. Між достовірним та уявним. Микола Костомаров як історик-художник // Український археографічний щорічник / За ред. П. Соханя (гол. редактор). К. : Український письменник, 2010. С. 244.

⁷⁵ Костомаров Н. И. Предисловие к «Тарасу Бульбе» Н. В. Гоголя // Костомаров Н. И. Исторические монографии и исследования : В 17 т. / Ред. и сост. С. Угловский и др. М. : Изд-во «Чарли», 1995. Т. 8 : Казаки. С. 45.

⁷⁶ Там же.

⁷⁷ Его же. Бунт Стеньки Разина // Отечественные записки. 1858. Т. 121. Кн. 11. С. 289–346; Кн. 12. С. 531–586.

⁷⁸ Микола Костомаров : Віхи життя і творчості : Енцикл. довід. / В. А. Смолій, Ю. А. Пінчук, О. В. Ясь; Вступ. ст. і заг. ред. В. А. Смолія. К. : Вища школа, 2005. С. 101.

⁷⁹ Академічні й доакадемічні образи української історіографії : Колективна монографія / Відп. ред. та керівник авт. колективу О. А. Удод. К. : НАН України. Ін-т історії України, 2012. С. 247.

⁸⁰ Біднов В. Аполлон Скальковський як історик Степової України // Науковий ювілейний збірник Українського університету в Празі. Прага, 1925. Ч. 1. С. 291–356; Боровой С. Я. Скальковский и его работы по истории Украины // Записки Одесского археологического общества. Одесса, 1960. Вып. 1. С. 175–186.

⁸¹ Костомаров Н. И. Правда полякам о Руси (По поводу новой статьи «Revue Contemporaine») // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова [Зібрані заходом академічної комісії української історіографії / За ред. М. Грушевського]. К. : ДВУ, 1928. С. 100.

⁸² Его же. Исторические монографии и исследования : В 17 т. / Ред. и сост. С. Угловский и др. М. : Изд-во «Чарли», 1994. Т. 2 : Богдан Хмельницкий : Материалы и исследования. С. 14–15.

⁸³ Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох... Ч. 1. С. 196.

⁸⁴ Костомаров Н. Богдан Хмельницкий. 2-е изд., доп. СПб. : Изд-во книгопродавца Д. Кожанчикова, 1859. Т. 1. С. 6.

⁸⁵ Романцов В. М. Становлення козацької держави в добу Національно-визвольної війни (проблема в українській історіографії 40-х років XIX – початку

XX ст.) : Монографія. Донецьк : ДонНУ, 2005. С. 94.

⁸⁶ Морозов Д. Концептуальні ідеї теорії історико-демократичного федералізму Миколи Костомарова // Історичний журнал. 2009. № 5. С. 34–42.

⁸⁷ Верменич Я. Федералістичні підходи в історіософії М. І. Костомарова // Історичний журнал. 2004. № 12. С. 29.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Костомаров Н. И. Собрание сочинений : Исторические монографии и исследования : В 21 т., 8 кн. / Изд. общества для пособия нуждающимся литераторам и ученым («Литературного фонда»). СПб. : Тип. М. Стасюлевича, 1905. Кн. 6. Т. 15 : Руина. Историческая монография 1663–1687 гг. С. 5.

⁹⁰ Там же.

⁹¹ Там же. С. 45.

⁹² Пінчук Ю. А. Питання національного самоусвідомлення у студії М. Костомарова «Гетманство Брюховецького» // Український історичний журнал. 2010. № 1. С. 182.

⁹³ Його ж. Історичні студії Миколи Костомарова як фактор... С. 65.

⁹⁴ Антонович В. Б. Н. И. Костомаров как историк // Киевская старина. 1885. № 8. С. 27; Грушевський М. Пам'яті Олександра Лазаревського // ЗНТШ (Львів). 1902. Т. 47. С. 1; Пыпин А. Н. И. Костомаров, 1817–1885 (некролог) // Вестник Европы. 1885. № 5. С. 423; Семевский В. И. Николай Иванович Костомаров, 1817–1885 // Русская старина. 1886. № 1. С. 200.

Volodymyr Verstiuk. Formation of the methodological principles of M. Kostomarov's scientific search. *In the article, based on the analysis of M. Kostomarov's works, sources of personal origin – memoirs and diaries, epistolary, an attempt to trace the formation of methodological foundations of Mykola Ivanovych's scientific work has been made, in particular: the methodology of work with sources; the formation of a conceptual apparatus and scientific terminology. It has been found that M. Kostomarov during his studies at Kharkiv University was greatly influenced by Kharkiv romantics (L. Borovikovskiyi, P. Gulak-Artemovskiyi, O. Korsun, A. Methynskiyi, I. Sreznevskiyi, etc.). As a result, not reliable historical details and events, but the very «spirit» of the era, people's views on events, folk psychology were valuable for the researcher. In addition, the scientist mainly focused his attention on the coverage of social movements, revolts, revolutionary periods in history.*

It has been proved that the research toolkit and canons of M. Kostomarov's historical writing had the following specifics: technique of writing monographs, artistic processing and grouping of factual material, focusing on spatial-temporal coloring, appealing to imagination and intuition; his views on history and historical process were not rigid, they changed, but the scientist remained on the bases of romanticism.

Key words: *M. Kostomarov, ethnography, research toolkit, historiography of the Age of Romanticism, conceptual apparatus, scientific terminology, ethnopsychology.*

Отримано: 25.07.2018 р.